

Нелегким було життя дітей і після голодомору, багато з них тривалий час хворіли, ще рік тяжко сприймали їжу. Деякі з них по два роки вчилися в одному класі, за словами дітей, голод притупив їхній розвиток.

Про голод не дуже згадували, хіба що вдома, тому що в школі говорити про це заборонялось.

Гаврило Прокопенко 11 років із с. Жданівка Дніпропетровської обл.: "У 1937 році я проілюстрував оповідання свого друга "Голодовка". Вчитель заборонив подавати це до шкільного журналу, мовляв за це буде розстріл".

Голод вбив у свідомість дітей, які пережили це лихоліття, страх, пасивність, а пізніше, в дорослому віці — політичну апатію. Голод перервав тяглість поколінь у розвитку української національної еліти.

За сприятливих умов потрібно принаймні одне покоління, яке б могло оформитись з існуючої соціальної бази (в українському випадку — з селянства) в активну елітну групу. Там, де ця соціальна база порушена, час формування еліти розтягується на 2—3 покоління. Якщо взяти до уваги, що кожне нове покоління з'являється приблизно кожні 20—25 років, то стає очевидним, що шкідливі соціальні наслідки голоду проіснували в часі, аж до останніх років існування УРСР.

Д.Д. Футулуйчук

ЛІТОПИС СТАЛІНСЬКОЇ КАРАЛЬНО-РЕПРЕСИВНОЇ СИСТЕМИ

© Футулуйчук Д. Д., 2003

Подано рецензію на книгу "Голод 1932—1933 років в Україні: причини та наслідки" (Відп. ред. В. Литвин; голова ред. ради В. Смолій. — К.: Наук, думка, 2003. — 888 с.).

Восени 2003 р. в Україні нарешті з'явилася перша колективна академічна праця про голод 1932—1933 рр., яку підготували науковці Інституту історії України НАН України. Знаменно і те, що її відповідальним редактором став голова Верховної Ради України доктор історичних наук Володимир Литвин, почесний доктор Національного університету "Львівська політехніка". У передмові книги В. Литвин стверджує, що "трагедія голоду 1932—1933 рр. в УСРР — найстрахітливіша сторінка в історії українського народу, жахливий наслідок тогочасної політики тоталітарного режиму Радянського Союзу" (с. 5). Він також нагадав читачам про важливі рішення законодавчих і виконавчих органів влади з політико-правовою оцінкою того страшного голоду: постанови Верховної Ради України "Про 70-ті роковини голодомору в Україні" (28 листопада 2002 р.) і "Про проведення парламентських слухань щодо вшанування пам'яті жертв голодомору 1932—1933 рр." (6 грудня 2002 р.), розпорядження Президента України "Про додаткові заходи у зв'язку з 70-ми роковинами голодомору в Україні" (6 грудня 2002 р.). 12 лютого 2003 р. відбулися Парламентські слухання щодо вшанування пам'яті жертв голодомору, на яких вищий законодавчий орган дав політико-правову оцінку голодомору, визнавши його актом геноциду українського народу.

Автори книги — відомі вітчизняні та зарубіжні дослідники С. Білокінь, Т. Вронська, О. Ганжа, В. Гриневич, Л. Гриневич (захистила кандидатську дисертацію зі спеціальності 20.02.22 у Львівській політехніці), В. Даниленко, В. Марочко, С. Кульчицький, В. Пристайко, В. Сисин, Дж. Мейс (всього 29 осіб) — прагнули охопити всі аспекти

тогочасної соціально-гуманітарної катастрофи. Перед читачами вперше постають тисячі документів і матеріалів колишніх силових структур — ДПУ, НКВС, Нарком'юсту, Верховного суду, які розкривають факти масового канібалізму, терору голодом, репресій проти селян і “саботажників”, причетності посадових осіб партійно-державного керівництва (Й. Сталін, В. Молотов, Л. Каганович, С. Косіор, В. Балицький та ін.) до політики нищення вільнолюбного народу. При цьому відстежено штучний, тобто рукотворний, характер голодомору. Така оцінка є слушною, позаяк вказує на відсутність істотних природних причин голоду, наголошуючи на тому, що це була свідомо терористична акція, цинічно виконана сталінським політичним режимом.

Науково виваженим є аналіз демографічної статистики УСРР. Критично проаналізувавши офіційну динаміку народжень і смертей, переписи 1926 і 1937 рр., відомий історик С. Кульчицький вважає, що втрати населення республіки від голодомору становлять до 4,5 млн. (с. 503), а повні демографічні втрати (з ненародженими) — від 5,5 до 6 млн. осіб (с. 505). Подано також статистику смертності (сукупної — як природної, так і спричиненої голодом) в національному розділі (українці, росіяни, євреї, поляки, молдавани, німці, болгари, греки, інші). Окремий параграф книги присвячено демографічним втратам етнічних німців (близько 20 тис.), що мешкали в семи німецьких національно-адміністративних районах УСРР.

Показано масове переселення колгоспників та одноосібників з Росії та Білорусії в Україну як “приховування наслідків голодомору” (1933 р. — майже 22 тис. господарств). Проаналізовано політику дехуторизації, тобто ліквідації осередків українського національного сепаратизму.

Насильницька колективізація викликала масовий опір селян, проте цей опір не становив безпосередньої загрози для держави: повстанський рух, на думку історика В. Кривоноса, охопив понад тисячу населених пунктів, особливо у прикордонних районах, але не досяг з різних причин всеукраїнського масштабу та відповідних організаційних форм. Проти селян були спрямовані значні воєнізовані загони НКВС, ДПУ, а також армійські підрозділи. Навіть паспортизація в радянському суспільстві перетворилася на один із засобів тотального контролю над усіма категоріями населення, “передовий фронт” боротьби з “контрреволюційним елементом” (с. 633). “Викриття перед масами шкідництва” полягало також у конфіскаціях продуктів та інших товарів (наприклад, топленого воску) у священиків і членів релігійних громад. Проголошення генсеком ЦК ВКП(б) у вересні 1932 р. спеціального рішення про запровадження “безбожної п’ятирічки” та ліквідації в СРСР до 1937 р. всіх релігійних конфесій і зовнішніх виявів релігійності активізувало безвірницький рух. У книзі наводяться факти масового закриття церков під претекстом їх використання для зерносховищ. Отже, резюмують науковці, у жодній іншій країні світу не діяла така жорстка система законів, яка майже повністю обмежувала права людини. Держава поступово перебрала на себе право вирішувати, де мешкати та оселятися людині, в якому їй треба перебувати оточенні.

Водночас ця фундаментальна робота має, на нашу думку, декілька недоречностей. Вважаємо, що протестаційні акції львівського допомогового комітету, Греко-католицької церкви, а також ОУН і УНДО на Західній Україні слід було виділяти в окремий параграф і

ні в якому разі не давати у розділ “Акції протесту громадсько-політичних ‘об’єднань української еміграції”. Автори помилково подають прізвище радянського дипломата О. Майлова (у книзі О. Майлов), якого 25 жовтня 1933 р. вбив член ОУН М. Лемик у Генеральному консульстві СРСР у Львові (с. 764). У розділі “Архівні джерела та збірки документів про голод 1932—1933 рр. в Україні” відсутні дані про археографічну колекцію Українського громадського комітету рятунку голодуючих в УСРР (Львів), яка нині як частина архіву НТШ зберігається у відділі рідкісної книги Бібліотеки народової у Варшаві (у Центральному державному історичному архіві України у Львові є добірка фільмокопій цієї колекції). Однак ці зауваження не принижують загалом високого рівня наукового дослідження істориків, археографів, економістів і юристів.

Аргументованим є висновок науковців: політичний терор і терор голодом, які чинилися тоді в УСРР паралельно, були спрямовані і проти українського селянства — соціальної основи української нації, і проти української інтелігенції — духовного надбання українського народу. Фізичне винищення цих прошарків української людності знекровлювало “український сепаратизм”, а він, як свідчать документальні джерела книги, непокоїв Сталіна ще від 1917 р. Не забуваймо і те, що жертвами режиму стали й тисячі наших краян-діячів ЗУНР, старшин і стрільців Української галицької армії, які в часи українізації подалися з надією на Наддніпрянщину.

І останнє. Книга знайомить читачів із добіркою архівних світлин тієї доби, а також містить добре упорядковану бібліографію проблеми, що, без сумніву, стане в нагоді всім, хто цікавиться новітньою історією України.